

# Історія History

УДК 792.03(477)“1905/1909”

## ТЕАТРАЛЬНА ТРУПА ФЕДОРА ЛЕВИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СЦЕНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (1905–1909)

Леонід Барабан

*Про театральну трупу одного з кращих антрепренерів, артистів і режисерів першої половини ХХ ст. – Федора Левицького – нині майже нічого невідомо. Його архів загинув у роки Другої світової війни. Як вихованець театру корифеїв, митець намагався привнести до своєї трупи його кращі традиції. Театральна трупа Ф. Левицького одна з перших звернула увагу на нові явища тогочасного життя, на нові конфлікти і суспільні типи. На час формування трупи виникли і були використані повністю нові виразально-зображальні засоби, з'явилися у своїх кращих зразках декорації. Яскраве й самобутнє мистецтво театральної трупи було пронизане духом і сподіванням народу, діяльність її акторів, режисера, драматургів була гідна світової слави.*

*Ключові слова:* Федір Левицький, український театр, театральна трупа, режисура, традиції.

*About the theatrical troupe of one of the best impresarios, artists and producers of the first half of XX age, – Fedora Levickogo – presently almost nothing unknown. His archive perished in the years of Second world war. As a pupil of theater of leading light, artist, privnes his best traditions in the troupe. Theatrical troupe of F. Levickogo one of the first paid regard to the new phenomena of of that time life, on new conflicts and public types. In a time of forming troupes arose up and were used fully new distinctly drawings tools, appeared in the best standards of scenery. The bright and original art of theatrical troupe was pierced a spirit and hope of people, activity of its actors, producer, dramatists, deserved world glory.*

*Keywords:* Feodor Levickiy, Ukrainian theater, theatrical troupe, direction, traditions.

Федір Васильович Левицький, один із кращих антрепренерів, артистів і режисерів першої половини ХХ ст., мав неабиякий талант і користувався загальною любов'ю. Про його театральну трупу нині майже нічого невідомо, архів загинув у роки Другої світової війни, а скупі відомості про майстра знаходимо лише в матеріалі П. Медведика<sup>1</sup>, В. Василька<sup>2</sup>, Є. Хлібцевич. Тепер, у ХХІ ст., стало відомо, що митець у 1877 році закінчив в Одесі духовну семінарію, з 1888 по 1892 роки працював в українських трупах корифеїв, з 1905 по 1909 тримав власну театральну трупу, а з 1909 по 1918 роки працював провідним актором і режисером у стаціонарному театрі під керівництвом М. Садовського, з 1918 по 1932 – у різних театрах Києва, Дніпропетровська, Санкт-Петербурга (український театр «Жовтень»). 1926 року удостоєний звання заслуженого артиста

та України. Серед кращих ролей, які ввійшли в історію українського театального мистецтва, слід відзначити Копистку («97» М. Куліша), Черевика («Сорочинський ярмарок» за М. Гоголем), Жансігера («Ткачі» Г. Гауптмана), Гордія («Доки сонце зійде...» М. Кропивницького), Землянику («Ревізор» М. Гоголя), Писаря («Бурлака» І. Тобілевича), Возного («Наталка Полтавка» І. Котляревського), старшину Герасима («По ревізії» М. Кропивницького) та десятки інших.

Дослідник українського театру ХІХ ст. Єфросинія Хлібцевич писала: «Творчість Левицького сприяла утвердженню в українському театрові життєвої правди, демократичної спрямованості. Майстер яскравих, живописних, здебільшого комедійних образів володів самобутнім талантом. Йому були властиві емоціональність, добрий гумор, схильність до імпровізації, глибоке

ЛЕОНІД БАРАБАН. ТЕАТРАЛЬНА ТРУПА ФЕДОРА ЛЕВИЦЬКОГО...

проникнення в сутність сценічного образу, виразність сценічної мови»<sup>3</sup>.

Як режисер, Ф. Левицький першим дуже добре поставив соціальну драму Д. Грицинського «Брат на брата», темою якої стала віковична боротьба за землю, за гроші, розпад сім'ї, ворожнеча в родині. Згодом першим ставив «Лісову квітку» Л. Яновської, у якій особливий успіх мала актриса Любов Ліницька, а також десятки інших п'єс XIX і початку XX ст. Серйозний, досвідчений митець, обережний і тонкий майстер, що ніколи не знав повторень у втілених ним образах. Кожну роль він завжди продумував, і в його трактуванні це була цільна, пластична фігура, він не відступав ні на крок від життєвої правди. Його найбільша творча риса – гротеск, але не гіперболічний, а заснований на реальності. Він добре розумівся в музиці, знав усю європейську культуру від Г. Гауптмана до К. Гамсуна, мріяв поставити й зіграти у трагедії «Батько» А. Стріндберга.

В останній чверті XIX ст. Ф. Левицький плідно працював у театральній трупі, очолюваній М. Кропивницьким, потім довго трудився у стаціонарному театрі під керівництвом М. Садовського в Києві, був на перших ролях театральної трупи І. Найді, а відтак – Онисима Сулова і знову М. Кропивницького.

Митець на все життя зберіг уроки М. Кропивницького, особливо як працювати над роллю, обирати відповідний матеріал, працюючи над образом з історичної п'єси, і взагалі постійно дотримуватися робочої дисципліни, удосконалювати свою професійну майстерність<sup>4</sup>. Говорячи про М. Кропивницького як про одного з видатних творців професійного театру в Україні, Ф. Левицький свідчив: «Багато уваги звертав Марко Лукич на реальність постановки і її загальний тон, а також на правильність мови в діалозі. Це була школа, вища школа мовознавства»<sup>5</sup>. Особливий вплив М. Кропивницького відчувався, коли Ф. Левицький виступав як виконавець ролей у виставах за п'єсами того ж таки М. Кропивницького або ж І. Тобілевича (І. Карпенка-Карого), що засвідчила передовсім постановка трагікомедії «Хазяїн»

І. Тобілевича, яку було здійснено в Одесі наприкінці 1906 року і показано більше десяти разів у січні-лютому 1907 року в Молдові – містах Кишиневі та Тирасполі. Газета «Бессарабская жизнь» писала, що під час самої вистави «викликам не було кінця, при виходах з верхів театру сипались квіти і театральні листівки, а в антрактах зроблено декілька цінних подарунків. Словом, артиста вшановували з одноставністю гідно»<sup>6</sup>.

Вистава вийшла органічно завершеною, естетично витриманою, бо самого Терентія Пузиря грав Ф. Левицький, а в інших ролях високу майстерність демонстрували й інші актори, а саме: Л. Квітка, Н. Чаплинська, Б. Оршанов, М. Савицький та ін.

У трактуванні характеру Терентія Пузиря актор, ідучи за драматургом, сконцентрував свою увагу на підступних рисах хазяїна великого господарства, хижака й грабіжника, який спустошував цілі села, перетворював хліборобів благодатної херсонської землі на жебраків, оббирав їх з усіх боків. Він навіть у найменших справах виявляв скупість, авантюризм, жорстокість, зажерливість та хитрість. І все це він прикривав показною добротою. Тому і рецензент мав право сказати, що Ф. Левицький в образі Пузиря «показав завершену цільну особу»<sup>7</sup>, і такого трактування не завжди можна було знайти навіть у провідних тоді майстрів сцени і драми, у тому числі й корифеїв.

Трагікомедія «Хазяїн» у трактуванні Ф. Левицького подавала правдиві образи, у яких відбивалися ознаки тодішньої доби, які були яскраво висвітлені.

У сезоні 1908–1909 років Ф. Левицький спільно з режисером Онисимом Суловим поставив «Ревізора» М. Гоголя в перекладі на українську В. Боцяновського, але не завжди О. Сулов запрошував акторів із сусідньої трупи зіграти цю виставу, без їхньої участі він возив спектакль до Санкт-Петербурга. Про це писала газета «Рада», у якій висловлювався житель з приводу відсторонення обдарованого артиста М. Чаплинського, який у ролі Городничого звернув увагу багатьох глядачів «своєю природною художньою простотою і обдуманною грою» як за рубежем, так і в Україні.

## ІСТОРІЯ

У провідних ролях, особливо в п'єсах на сучасну тоді тематику, виділявся у трупі Борис Оршанов. Як свідчив у своєму дослідженні К. Попович, актор мав великий успіх у Молдові навіть у невеликих ролях. На шпальтах «Бессарабской жизни» писали, що актор «своїм талантом вражає глядача і може вважатися особливим улюбленцем публіки»<sup>8</sup>. Ось деякі твердження.

«У його просторому портретному ательє немає однакових осіб. Кожен образ, кожне почуття і стан він передає з тонкістю штрихової обробки, доступної тільки великим майстрам. Він надихає кожного роллю, його індивідуальність – у кожному героєві, чим досягається така конкретність образу, яка залишає ілюзію дійсності. Навіть при повторенні вистав пан Оршанов уміє вносити в показані ним характери певне різноманіття, висуваючи на перший план інші риси, надаючи інше освітлення рельєфам ролі і звертаючи увагу тих, хто дивиться на такі деталі типу, які легко могли б бути затінені і стерті при меншій вдумливості гри або ж при відсутності в ній ознак натхнення»<sup>9</sup>.

Можна сказати, що актори Л. Квітка, М. Чаплинська, Б. Оршанов та й сам Ф. Левицький тоді зуміли сценічно врятувати і драму І. Тогобочного «Загублений рай».

Вітчизняна й зарубіжна театральна критика мало уваги приділила в 1906–1909 роках діяльності театральної трупи Ф. Левицького, що була сформована ще наприкінці 1905 року і проіснувала до 1909-го. Трупа не мала свого постійного місця перебування, але успішно обслуговувала майже всю Правобережну Україну, особливо в осінньо-зимовий період. Існувала вона на паях, своєрідних марках, які актори й музиканти одержували відразу по закінченні тижня. Ф. Левицький як керівник змушував на щоденних репетиціях працювати над ідеєю, сюжетним розгалуженням п'єси, шукати самостійний ключ до розуміння не тільки основних дійових осіб, але й другорядних, епізодичних.

Артисти й режисери цього справді талановитого і професіонального колективу впродовж десятиліття активно впливали на формування й інших театральних труп, зокрема В. Данченка, яка існувала з 1909 по

1915 роки, а найбільше сприяла вихованню високих естетичних смаків у глядацького загалу, виробленню певних суспільних поглядів, сприяла піднесенню всієї театральної культури України, продемонструвала високу якість і за її межами, а найбільше – у Молдові, Румунії, Польщі і Росії. Репертуар складався з добре відібраних українських та зарубіжних п'єс, сам Ф. Левицький нерідко спілкувався з провідними вітчизняними драматургами. Уже в третьому сезоні (1906–1907) він здійснив сценічну інтерпретацію «Дизгармонії» В. Винниченка.

У 1907 році трупа нараховувала у своєму складі 37 акторів, більшість з яких мала високу освіту, закінчені педагогічні коледжі й ліцеї, гімназії, університет.

Репертуарну політику трупи Ф. Левицького, як і багатьох інших, слід розглядати диференційовано, поруч з яскравими й оригінальними спектаклями йшли й одноденки з примітивним сюжетом, банальними епізодами, нецікавими характерами. Але здебільшого це були вистави соціально насичені, націлені безпосередньо проти чиновницької верхівки та існуючого ладу, і це давалося взнаки, коли трупа приїжджала на нове місце і брала дозвіл у губернаторських чинів, у руках яких перебував не тільки офіційний друк афіш, але й ідеологічна політика.

Незважаючи на певні художні труднощі, колектив здійснив майже першим і постановку таких п'єс, як історична народна драма «Маруся Богуславка» М. Старицького, психологічні драми «Світить та не греє» О. Островського (ішла під назвою «Мужичка»), «Недолюдки» К. Ванченка-Писанецького, «Наймичка» І. Тобілевича, «Лісова квітка» Л. Яновської. Постановку цієї драми саме цією трупою бачив М. Коцюбинський і радів тому, що в українській драматургії з'являються п'єси такого високого ґатунку. Охоче дивився М. Коцюбинський і виступи як цієї, так і театральної трупи під художнім керівництвом Василя Грицяя, у репертуарі якої постійно трималися психологічна драма І. Тогобочного «Борці за мрії», комедія «Кум-мірошник» В. Дмитренка, «Нещасне кохання» Л. Манька, драми В. Винниченка, Л. Яновської, Т. Сулими.

ЛЕОНІД БАРАБАН. ТЕАТРАЛЬНА ТРУПА ФЕДОРА ЛЕВИЦЬКОГО...

Та й справді, ці драми постійно перебували в активі більшості існуючих тоді театральних труп, навіть у професіональному стаціонарному театрі під керівництвом М. Садовського, де їх ставили нарівні з драмами й комедіями І. Тобілевича (І. Карпенка-Карого).

Колектив митців через два роки після свого становлення, показавши по десять вистав в Одесі та Вінниці, приїхав до Молдови, у місто Кишинів, де впродовж трьох місяців здійснив майже сто вистав.

Ф. Левицький як вихованець театру корифеїв і режисер завжди намагався перенести до своєї трупи кращі традиції М. Заньковецької, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, а пізніше й П. Саксаганського та М. Садовського, і це допомогло його трупі піднятися до рівня демократичного, цілком народного театру. І не треба забувати, що шлях до цього не був легким. Колектив раз у раз звертався до нових або маловідомих на той час п'єс, які не завжди відзначалися високою мистецькою довершеністю. Іноді давався взнаки неправильний розподіл ролей або розстановка відповідних акцентів у драматургічному творі, брак відповідних виконавців. Найбільш прихильно сприйняли драми «Талан» М. Старицького, «Лимерівна» П. Мирного, «Хазяїн» І. Тобілевича, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Нещасне кохання» Л. Манька, «В мутній воді» самого Ф. Левицького та ін.

Дещо упереджене ставлення критики було чомусь до соціальної п'єси «Чорноморці» М. Старицького за Я. Кухаренком «Чорноморський побут на Кубані». У переробці М. Старицький надав сюжету більшої цілеспрямованості, характерам – сценічної виразності характерам, а музичний супровід здійснив М. Лисенко, однак і в Молдові, і в Польщі трупі закидали непідготовленість переходу від діалогу до співів, знебарвленість історичних рис у кубанського козацтва, зайвий етнографізм в окремих епізодах.

Як свідчать архіви Молдови і ґрунтовне дослідження К. Поповича «Український театр на кишинівській сцені»<sup>10</sup>, сезон у Молдові 1907 року відкрився трагідрамою

М. Кропивницького «Вій» за однойменною повістю М. Гоголя. Рецензії були надруковані в провідних газетах тодішньої Бессарабії, що входила до складу Російської імперії. Вистава перетворилася на народний переклад, «була від початку до фіналу осяяна лагідним, сріблястим місячним сяйвом, повсюди звучали тихі, меланхолійні ноти, відчувалася невисказана сповідь серця, і таємниці силилися, але не могли розвіяти свої довгі чари»<sup>11</sup>.

Ф. Левицький як режисер зумів у «Вій» М. Кропивницького уникнути штучності й надуманості, навіть фантастичні картини мали цілком реальне підґрунтя – і це особливо поцінували глядачі. Панночку зіграла одна з кращих тодішніх українських актрис Любов Квітка.

Треба віддати належне рецензентам: відчувалася об'єктивність оцінок гри акторів, роботи режисера і сценографа, музичного супроводу. Кожен з них намагався проявити максимум принциповості та згідністю оцінював майже кожную постановку, незважаючи на авторитетність драматурга чи режисера.

Показовим у цьому відношенні став публікаційний матеріал на виставу «Бурлака» за п'єсою І. Тобілевича (І. Карпенка-Карого). Як свідчить К. Попович, «відгук був теплим і доброзичливим»<sup>12</sup>. Відзначалися сильні і яскраві натури бурлаки Опанаса і його найлютішого ворога Михайла, тонко окреслений тип писаря Омеляна Григоровича і, нарешті, майстерні епізоди важкої темряви неосвіченої маси. У вичерпній характеристиці вміщено не лише стислий розгляд ідейно-тематичної лінії п'єси, оцінку її прекрасних якостей (стилю, форми, структури, фінальної розробки), але й відзначено артистів – Б. Оршанова в ролі старшини Михайла Михайловича та М. Науменка, який зіграв Опанаса.

Критика і її піднесений тон щодо постановки дають нині підставу вважати, що це був своєрідний вплив на глядачів і можливість привернути увагу і на перші виступи театральної трупи з України. Малопідготовлена молдавська глядацька маса нерідко піддавалася спокусі та йшла на вистави беззмістовних, але не позбав-

## ІСТОРІЯ

лених ефектів п'єс, особливо французьких чи російських труп, які нерідко виступали в містах Тирасполі, Окниці, Кишиневі, Бухаресті.

Особливий успіх і в Україні, і за рубежем мала вистава «Талан» за психологічною драмою М. Старицького. Як відомо, автор присвятив п'єсу М. Заньковецькій, яка стала головним прототипом для образу Лучицької, виписаної яскраво, колоритно і цільно. Тому й вийшла цікава правдива сценічна розповідь про страдницьку долю української актриси. Як дружина свавільного, жорстокого самодура-поміщика вона зазнавала принижувань і наруги, стала жертвою домострою. І все ж навіть у цих важких умовах вона знаходила вихід, душевну відраду в постійній любові до трудового люду, особливо землероба, який високо оцінював її талант.

Особлива цінність вистави полягала ще й у тому, що режисер Ф. Левицький спільно з драматургом уперше вивели на кін героїню – представницю інтелігенції. Артисти, які були зайняті у цій виставі, завжди надзвичайно художньо відтворювали характери героїв і, як зазначала критика, «постійно дарували рідкісне естетичне задоволення»<sup>13</sup>.

Починаючи з 1906 року, Ф. Левицький тісно співпрацював з драматургом К. Ванченком-Писанецьким. На кону знайшли свою сценічну інтерпретацію майже всі п'єси драматурга. Серед них дуже успішно проходили «Запорозький клад», «Недолюдки», «Тарас Бульба під Дубно» (в основу якої лягли деякі ситуації з повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя), «Майська ніч» за М. Гоголем та ін.

Особливий успіх випав на драму-бувальщину «Недолюдки» – епізоди з життя київських жебраків, убогих та босяків. Вистава за нею внесла новий струмінь соціальної напруги, бо в основі п'єси лежить думка про те, що дійсність щоденно викидає за борт людей, які могли б принести суспільству користь. Драматург перший у ХХ ст. показав малознайомий світ, а дійові особи і характеристика середовища, у якому вони перебувають, було передано по-мистецькому тонко. Серед них особливо яскравим є випуклий образ Відставного

Хориста, здібного співака, який не може реалізувати себе.

У фіналі як п'єси, так і вистави лунало звинувачення, більше того, засудження репресій царського уряду, які прирікають здібну людину до загибелі. Щоправда, молдавська критика відзначала, що автор захопився п'єсою М. Горького «На дні» і під її впливом не зміг достатньою мірою зробити свою п'єсу високохудожньою<sup>14</sup>.

Між іншим, М. Садовський не сприйняв «Недолюдків» у постановці Ф. Левицького, як і не сприймав згодом багатьох вистав Молодого театру під керівництвом Леся Курбаса.

Лише в ХХІ ст., власне в 2005 році, стало відомо, що Ф. Левицький тісно спілкувався з композитором Кирилом Стеценком. Для ранкових вистав трупа в 1911 році здійснила постановку п'єси-казки «Лисичка, Котик та Півник» за текстом Б. Грінченка на музику К. Стеценка. Ф. Левицький у своїй та інших трупах поставив у 1911 році «Івасика-Телесика» за текстом М. Кропивницького – і тут можна згадати, що саме завдяки його режисурі став популярним дуже вдалий солоспів «Ой, гоп, чики-чики», який згодом використовували театральні трупи Степана Дякова (1913), Трохима Колісниченка (1916), Костянтина Ванченка-Писанецького (1912) та ін.

Ф. Левицький ставив у 1906–1909 роках «Бувальщину» А. Велисовського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Як ковбаса та чарка – то минеться сварка» М. Старицького на музику К. Стеценка. У перспективних планах трупи, як свідчать архіви, значилися і постановки п'єси-думи «Полонянка» на текст Є. Кротевича, історичної опери «Кармелюк», в основу якої було покладено епізоди з історичних п'єс К. Питаєва-Пронського «Кармелюк» та драми М. Гайдамак «Кармелюк», до якої теж ще в 1905 році К. Стеценко писав музику. Однак задумане не зреалізувалося, бо в 1909 році театральна трупа Ф. Левицького через соціальні та політичні умови перестала існувати.

В історію української театральної культури театральна трупа Ф. Левицького ввійшла ще й тим, що здійснила ори-

ЛЕОНІД БАРАБАН. ТЕАТРАЛЬНА ТРУПА ФЕДОРА ЛЕВИЦЬКОГО...

гінальну інтерпретацію «На громадській роботі» (інша назва – «Арсен Яворенко») Б. Грінченка, «Жидівка-вихрестка» І. Тогобочного, «За волю і правду» Т. Колісниченка, історичної драми «Богдан Хмельницький» М. Старицького, «Хуртовини» С. Черкасенка. Як режисер, Ф. Левицький ставив в окремих трупях «Брехню» В. Винниченка, «Дячиху» Т. Сулими, «Понад Дніпром» Олександра Олеся.

Водночас у репертуарі театральної трупи з 1907 по 1909 роки трималися й класичні п'єси, як, скажімо, «Лимерівна» Панаса Мирного, «Хазяїн» І. Тобілевича, «Циганка Аза» М. Старицького, «Вечорниці» П. Ніщинського. Дуже часто виставлялася «За волю і правду» Т. Колісниченка. Увага режисера в цій драмі була спрямована на показ двох героїв як представників двох протилежних напрямів – правди і неправди. Це, з одного боку, був Рябченко-крамар, який, не соромлячись ніяких засобів, особливо неправдою, нажив велике майно, з другого боку – Данило-чесний, хороший і правдивий молодий селянин, який сміливо і відкрито вступив у битву з хапугою-багатієм Рябченком. П'єса відтворювала соціальні події, які сталися впродовж 1905–1910 років. У ній знайшов своє художнє відображення селянський рух в Україні після подій 1905 року. Данило – це один з перших художніх типів свідомого українського борця. Виходець із села, він декілька років працював у місті на заводі, де близько стикався зі лжею і неправдою, повернувся в рідне село, бо був звільнений заводським керівництвом з політичних мотивів. Тут Т. Колісниченко дуже вміло використав сценічну антитезу, вивівши образ такого ж самого молодого хлопця Дениса, який також був у місті, але належав там до чорносотенців. Повернувшись у рідний дім, злигався з багатіями-здириками і почав вести розгнуданий спосіб життя, пиячити. І селяни йдуть за Данилом, бо завдяки йому всі зрозуміли настанову, «що під гнітом неправди далі жити не можна і волю необхідно здобувати».

Завдяки трупі Ф. Левицького ця драма поширилася серед багатьох театральних

пересувних колективів. Її постановку після 1907 року нерідко забороняли, особливо в Полтавській, Київській та Таврійській губерніях. Виставу високо оцінили на сторінках журналу «Театр и искусство» (№ 11, 1907).

Найхарактернішою рисою Ф. Левицького як режисера й антрепренера була його постійна націленість на народність як ідейно-естетичну категорію, а це, у свою чергу, зумовило його творчі шукання впродовж 1905–1909 років. Це яскраво виявилось у виставах за п'єсами І. Котляревського, І. Тобілевича, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Тогобочного, Панаса Мирного, А. Козич-Уманської, Т. Колісниченка, А. Велисовського, Г. Квітки-Основ'яненка. Опираючись на європейські театральні традиції у спектаклях, поставлених Ф. Левицьким (а їх було понад 90), оригінально і по-мистецькому чітко проаналізовано величезне коло соціальних і морально-побутових проблем, пов'язаних з історичною долею українського народу, і тим самим створено об'ємний і цілісний образ дійсності.

Це аж ніяк не означає, що Ф. Левицький тільки милувався національною своєрідністю цієї дійсності. Навіть ставлячи «Бувальщину» А. Велисовського чи «По ревізії» М. Кропивницького, він відтворював реалії ХІХ ст., його деталі для правдивого розкриття обставин історичного тла, на якому розкривалися й народні характери. Важливою настановою Ф. Левицького як режисера була постійна думка, що народність – це завжди категорія динамічна, конкретно-історична, і тому характери, власне дійові особи, не залишаються впродовж певного відрізка часу незмінними.

Розв'язання режисером проблем народності виявилось не тільки в зображенні народу як рушія епохи, а й у відтворенні зростання його свідомості. Це підтверджує сценічна інтерпретація згаданої драми Т. Колісниченка «За волю і правду» (1906). Усю увагу режисер зосередив на героях – «представниках двох протилежних напрямків», а образ Данила був на той час першим в українському театрі і драматургії поборником і захисником народної волі.

Ф. Левицький підійшов до нової на той час п'єси з власною концепцією про духов-

## ІСТОРИЯ

не піднесення людини з народу, її погляди на навколишні події. Артист Б. Оршанов, який постійно грав Данила, виражав народне життєлюбство, переконував логікою переживань. І режисер, і актор акцентували мудрість молодого хлібороба, широту його мислення на ситуації, що розгорталися навколо нього.

У такому аспекті завжди трактували свої ролі й актори Г. Милославська, І. Кононенко, М. Доманська, О. Шульгін, Л. Квітка, Т. Куликова, М. Кодинець, М. Савицький, О. Шатковський, М. Клочко-Чалий. Кожен з них не пасивно фотографував людські риси, а вважав, що його мистецьким завданням є сценічно узагальнене зображення людини, показ її психологічно зумовлених дій.

Народність і реалізм Ф. Левицький утілював як у виставах, так і у створюваних ним образах, особливо в совєцький період, коли він грав у п'єсах Я. Мамонтова, І. Дніпровського, І. Микитенка.

Як знавець народної творчості та зичаїв він творив справжні народні вистави в таких складних за внутрішньою художньою структурою драмах, як «Не судилося» М. Старицького, «Суєта» І. Тобілевича (І. Карпенка-Карого), «Жидівка-вихрестка» І. Тогобочного. У них він підтримував бажання акторів об'єднати загальну пластику й індивідуалізацію героя, відійти від жанризму та етнографізму. Народність у цих виставах виявлялася в тому, що вони несли яскраві риси національного і загальнолюдського. Режисеру повсюди вдалося розробити і масові сцени, і епізоди, де героєм залишався сам на сам.

Ф. Левицький і сам брав участь у цих виставах, тому варто погодитися з тим, що кожен створений ним образ мав народне підґрунтя. «Для творчості Левицького, – свідчила критика, – характеристична емоційність, цілковите перевтілення і ліризм, він створив різнобарвні, неповторні типи як у побутовому, так і в західноєвропейському репертуарі»<sup>15</sup>.

Узагалі про Ф. Левицького трохи більше писали як про актора і менше – як про режисера, і майже вісімдесят років зовсім не згадували про нього як про антрепренера, організатора, нехай і ненадовго, однієї з

кращих театральних труп в Україні, обминали його перекладацьку діяльність, яку він проводив упродовж свого життя. Знав він добре російську, німецьку, румунську, французьку мови, ідиш. Частина перекладених ним п'єс ішла в Києві в стаціонарному театрі під художнім керівництвом М. Садовського.

Більше того, він дуже близько знав В. Винниченка і першим поставив його драми «Дизгармонія» (1906), «Щаблі життя» (1907), «Великий Молох» (1908), «Memento» (1909). В. Василько (Миляєв) у своїй книзі «Ф. В. Левицький»<sup>16</sup> ніде про це не згадує через тодішні ідеологічні обставини. Молодим актором він грав разом з Ф. Левицьким, захоплювався ним і вже тоді нерідко аналізував його гру, прагнув відшукати таємниці його сценічної привабливості, але не більше того, бо вважав Ф. Левицького тільки коміком. Про інші його характерні й драматичні ролі ні В. Василько, та й взагалі ніхто посправжньому так і не написав ще й досі, у XXI ст. І саме ця його майстерність є невідомою сучасним українським акторам, а він грав ролі з європейського репертуару, зокрема в драмах Г. Ібсена, М. Метерлінка, Г. Гауптмана, Ж.-Б. Мольєра – «і тут талант Левицького виявився на висоті»<sup>17</sup>.

Нині з архівних джерел стало відомо, що трупа Ф. Левицького, яка була організована влітку 1905 року в Кременчуку, переїхала через Київ, Вінницю до Одеси, а згодом виступала в таких містах, як Миколаїв, Вознесенськ, Акерман, Тирасполь, Олександрія, Санкт-Петербург, Москва, з незначними виступами була в Бухаресті, Варшаві, Петрозаводську, у її виставах нерідко брала участь М. Заньковецька. Федір Васильович у 1909 році, як справедливо відзначав В. Василько, дійшов важливих висновків, що «важким, тернистим було життя українських митців в умовах царату, в умовах постійних утисків і обмежень. Крила вільного розвитку думки було зв'язано, тому й захотілося пристати до якогось певного берега»<sup>18</sup>.

Тим часом він як режисер першим добре поставив «Лісову квітку» Л. Яновської, яка в інших трупах особливого успіху не мала.

ЛЕОНІД БАРАБАН. ТЕАТРАЛЬНА ТРУПА ФЕДОРА ЛЕВИЦЬКОГО...

Сама п'єса дуже сценічна, хоч і розробляла, як на той час, традиційну тему взаємин між панами та селянами, а центральним образом став образ сільської дівчини Зіньки. Актриса Н. Лучинська, що завжди виступала в цій ролі дівчини-наймички, не поступалася чудовому виконанню цієї ролі М. Заньковецькою. Критика писала, що цей сценічний образ зайняв перше місце в «портретній галереї створених талановитою актрисою». Жаль, що В. Василько майже нічого не сказав про Ф. Левицького як про режисера. Адже сам Ф. Левицький один з перших відкрив невідомі сторінки про М. Кропивницького як режисера. Стаття вперше була повністю надрукована в збірнику «М. Л. Кропивницький» (К., 1955), хоча до того її публікував «Річник українського театрального музею» (1930. – Вип. 1. – С. 171–175).

Більше про Ф. Левицького як режисера і керівника театральної трупи писали поза межами України, переважно в Молдові, де його трупу особливо любили й шанували, а її виступи в 1907 і 1908 роках перетворилися на справжнє свято для молдован. Про це свідчать численні рецензії в тогочасних бессарабських газетах, а також їхня систематизація й аналіз у книзі К. Поповича «Український театр на кишинівській сцені» (1995). Ці оцінки переважно збігалися із загальним враженням усієї тодішньої прогресивної української критики.

Так, скажімо, було з режисерською розробкою «Лимерівни» Панаса Мирного в 1906 році і показаної прем'єри в Кишиневі в лютому 1907 року. Вистава «Лимерівна» за драмою Панаса Мирного, як вважав критик, – «життєва, реальна, з великою об'єктивністю поставлена картина. Інтрига займає в ній лише службову, останню роль; побут, середовище, мораль відтворені легко, портретному живопису героїв відведено головне, перше місце. Діючі особи усі без винятку зображено з повнотою і виразністю персонажів Котляревського або Квітки-Основ'яненка. Деякі герої, наприклад, сама Наталя Лимерівна, Шкандибиха, Карпо, показано на весь зріст, яскраво, витончено»<sup>19</sup>.

Ф. Левицький, і це з'ясувалося лише в 2009 році, до постановки взяв третій текст

«Лимерівни», яку Панас Мирний зробив у 1902 році (уперше вона була надрукована 1892 року в журналі «Зоря», що виходив у Львові). В основу текстової частини драматург поставив народну пісню-баладу про Лимерівну, однак драматичний конфлікт розробив на матеріалі з життя пореформеного села, власне після звільнення від кріпацтва 1862 року. І цим надав текстові виразного соціального змісту. Сільські багатії брехнею та підступами розлучають вродливу, але бідну дівчину Наталю з її нареченим, наймитом Василем Безрідним, змушують одружитися з недоумкуватим багатієм Карпом Шкандибенком. Однак нестерпне життя і поневір'яння в домі шкурників і самодурів доводять жінку до самогубства, та героїня до самого кінця відстоювала свою свободу.

У виставі було органічно поєднано реалістичну лінію з елементами романтики. Артистка Любов Квітка (дружина Ф. Левицького) показала епізод самогубства Наталі без будь-яких мелодраматичних надриків, а як цілком свідомий акт, протест проти бузувірства Шкандибенків, – і цієї версії й дотепер дотримуються актори в театрах, де йде ця драма. Наталя в актриси Л. Квітки відзначалася ще й волелюбством та сміливим характером, не дарма і критика відзначала «незвичайну обдарованість» виконавиці. Смерть, а не покору обрала вона в нерівній битві зі шкандибенками та кнурами.

Отож, рисами активного протесту був наділений образ дівчини, що, звільнившись від кріпацтва, потрапила в іншу залежність, але не здалася. Її вчинки викрикали і тодішній існуючий лад, заснований на неправді, ворожий людині. У роботі над образом Л. Квітка використала досвід М. Заньковецької та Л. Ліницької, які перед тим виконували цю роль у трупах М. Садовського та П. Саксаганського, М. Кропивницького.

Серед інших виконавців постійно відзначалися артисти Н. Науменко (Кнур), О. Ковальська (Шкандибиха), В. Рябініна (Маруся) та ін.

Сам Ф. Левицький про свою режисерську роботу над «Лимерівною» Панаса Мирного

## ІСТОРИЯ

говорив, що найперше він з'ясував провідну думку драми, вивчив епоху, у якій діяли всі герої, поетапно розробляв детальну характеристику кожного персонажа, а потім давав її акторам, ретельно опрацьовував фінальну сцену, а вона є найскладнішою в п'єсі. І це принесло успіх.

Згодом саме так було здійснено вистави за п'єсами «Наймичка» І. Тобілевича, «Вихрест» О. Козич-Уманської, «Богдан Хмельницький» М. Старицького, «Дорогою ціною» І. Тогобочного.

Діяльність Ф. Левицького як організатора нової театральної трупи тривала недовго, але залишила помітний слід в українському театрі першого десятиліття ХХ ст. Це стало можливим завдяки талановитому ансамблеві акторів і репертуару, до якого входили переважно п'єси, що відображали різноманітні сторони життя українців. І тут приховано і кодовий ключ успіху, що полягав у тій виключній любові та щирості, з якою митці сцени віддавалися своїй благородній справі, у їхньому повсякденному бажанні показати світові передовсім українське село з його radoщами і болями, стражданнями, з усіма звичаями та побутом. Трупа робила свій посильний внесок і в розвиток критичного реалізму в театральному мистецтві, у розвиток модерністичних напрямів, виставляючи п'єси В. Винниченка, С. Черкасенка, Тетяни Сулими, Гната Хоткевича, Л. Старицької-Черняхівської та В. Пачовського.

Театральна трупа Ф. Левицького одна з перших звернула пильну увагу на різноманітний сільський побут, а водночас і на нові явища тогочасного життя, на нові конфлікти і суспільні типи, породжені інтенсивним розвитком робітництва, формуванням інтелігенції, особливо – зростанням авторитету

інженерів, лікарів, учителів, прогресивного духовництва. На час формування трупи виникли і були використані цілком нові виражально-зображальні засоби, з'явилися у своїх кращих зразках декорації, обслуговування глядачів, гастрольні виїзди в різні регіони України.

Водночас театральна трупа Ф. Левицького разом із трупами О. Суходольського та Л. Сабініна заклали міцну основу культурних зв'язків з іншими народами, особливо Південно-Східної Європи. Яскраве й самобутнє мистецтво театральної трупи було пронизане духом і сподіванням народу, діяльність її акторів, режисера, драматургів була гідна світової слави.

<sup>1</sup> Мистецтво України. – К., 1997. – С. 357.

<sup>2</sup> Василько В. Ф. В. Левицький. – К., 1958. – 70 с.

<sup>3</sup> Театральная энциклопедия. – М., 1964. – Т. 3. – С. 433.

<sup>4</sup> Український драматичний театр. – К. : Наукова думка, 1964. – Т. 1. – С. 236.

<sup>5</sup> Левицький Ф. Згадки про М. Кропивницького. Річник театального музею. – К., 1930.

<sup>6</sup> Цит. за: Попович К. Український театр на кишинівській сцені. – Кишинів : Штіінца, 1995. – С. 90.

<sup>7</sup> Бессарабская жизнь. – 1907. – 23 февраля. – № 52.

<sup>8</sup> Бессарабская жизнь. – 1907. – 2 марта.

<sup>9</sup> Бессарабская жизнь. – 1907. – 28 февраля.

<sup>10</sup> Попович К. Український театр на кишинівській сцені. – С. 75–114.

<sup>11</sup> Бессарабская жизнь. – 1907. – 9 января.

<sup>12</sup> Попович К. Український театр на Кишинівській сцені. – С. 77.

<sup>13</sup> Бессарабская жизнь. – 1907. – 19 января.

<sup>14</sup> Бессарабская жизнь. – 1907. – 17 февраля.

<sup>15</sup> Энциклопедия украинознаводства. – Л., 1994. – Т. 4. – С. 1270.

<sup>16</sup> Василько В. Ф. В. Левицький. Нарис про життя і творчість. – К., 1958. – 115 с.

<sup>17</sup> Там само. – С. 106.

<sup>18</sup> Там само. – С. 12–13.

<sup>19</sup> Бессарабская жизнь. – 1907. – 21 февраля.

*О театральной труппе одного из лучших антрепренеров, артистов и режиссеров первой половины ХХ ст., – Федора Левицкого – в настоящее время почти ничего неизвестно. Его архив погиб в годы Второй мировой войны. Как воспитанник театра корифеев, художник привнес в свою труппу его лучшие традиции. Театральная труппа Ф. Левицкого одна из первых обратила внимание на новые явления тогдашней жизни, на новые конфликты и общественные типы. На время формирования труппы возникли и были использованы полностью новые выразительно-изобразительные средства, появились в своих лучших образцах декорации. Яркое и самобытное искусство театральной труппы было пронизано духом и надеждой народа, деятельность ее актеров, режиссера, драматургов, была достойна мировой славы.*

*Ключевые слова:* Федор Левицкий, украинский театр, театральная труппа, режиссура, традиции.